

Από το ορθόδοξο Βυζάντιο στην καθολική Δύση. Τέσσερις διαφορετικοί δρόμοι

Martin Hinterberger

*Επίκουρος Καθηγητής Πανεπιστημίου Κύπρου,
Τμήμα Βυζαντινών και Νεοελληνικών Σπουδών*

Στο χρονικό διάστημα από τον 9ο αιώνα ως τις αρχές του 13ου αιώνα οι διαφορές ανάμεσα στην ανατολική και τη δυτική Χριστιανική εκκλησία εξελίχθηκαν βαθμιαία στο μόνιμο σχίσμα, στη διάσπαση της Χριστιανικής εκκλησίας σε μια ορθόδοξη στο Βυζάντιο και μια καθολική στη Δύση. Το παπικό πρωτείο και η προσθήκη του *filioque* στην ομολογία πίστεως είναι τα δύο πιο γνωστά ζητήματα που είχαν απομακρυνθεί ο ένας από τον άλλον θεσμικά, πολιτισμικά και θεολογικά.

Στην παρούσα ανακοίνωση δε θα ασχοληθώ με τις δογματικές διαφορές που οδήγησαν στο σχίσμα. Θέμα μου θα είναι οι ατομικές κινήσεις ανθρώπων ανάμεσα στους δύο αυτούς πόλους, το Βυζάντιο και τη Δύση, και τα κίνητρα ή οι ανάγκες που ώθησαν ορισμένους Βυζαντινούς να προσχωρήσουν στην εκκλησία της Ρώμης. Θα παρουσιάσω τις βιογραφίες ορισμένων ανθρώπων που έζησαν τον 14ο αιώνα και πηγαينوέρχονταν ανάμεσα στο Βυζάντιο και τη Δύση, τόσο κυριολεκτικά όσο ταξιδεύοντας από το Βυζάντιο στη Δύση και αντίστροφα, όσο μεταφορικά με την, καμιά φορά και κατ' επανάληψιν, αλλαγή της

πίστης. Διεξοδικότερα θα παρουσιάσω τον Θεόδωρο Παλαιολόγο, μαρκήσιο του Μονφερράτου, τον Βαρλαάμ τον Καλαβρό, τον Δημήτριο Κυδώνη και τον Παύλο Τάγαρι. Θα δούμε ότι αυτοί οι τέσσερις άντρες τους οποίους ενώνει φαινομενικά η ενέργεια της αλλαξοπιστίας, οδηγήθηκαν σ' αυτό το βήμα από τελείως διαφορετικά κίνητρα.

Παρακολουθώντας αυτές τις βιογραφίες θα διακρίνουμε ότι δύο παράγοντες έπαιξαν καθοριστικό ρόλο για την πορεία των εν λόγω ανθρώπων: από τη μια οι βυζαντινές προσπάθειες αποκατάστασης της εκκλησιαστικής ενότητας με τη Ρώμη και από την άλλη οι προσπάθειες αποκατάστασης της πολιτικής ακεραιότητας του κράτους. Για αυτά τα δύο στοιχεία χρειάζεται μια σύντομη εισαγωγή.

Με την Τέταρτη Σταυροφορία και την κατάληψη της Βυζαντινής αυτοκρατορίας από τους Λατίνους το 1204, το θεολογικό, αλλά και πολιτικοπολιτισμικό σχίσμα που μέχρι τότε θεωρείτο πάντα προσωρινό, παγιώθηκε. Η διάσπαση οριστικοποιήθηκε με τη δίωξη του βυζαντινού πατριάρχη και την εγκατάσταση ενός Λατίνου πατριάρχη στην Κωνσταντινούπολη. Ταυτόχρονα ιδρύθηκαν λατινικές ηγεμονίες στα παλιά βυζαντινά εδάφη, πρώτα απ' όλα η λατινική αυτοκρατορία και το λατινικό βασίλειο της Θεσσαλονίκης. Από την Τέταρτη Σταυροφορία και μετά, δηλαδή, έχουμε δύο κατόχους του τίτλου του πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως και δύο κατόχους του τίτλου του αυτοκράτορα. Η κατάσταση αυτή εξέφρασε στο θεσμικό επίπεδο, ότι η Δύση είχε πάψει να αναγνωρίζει το Βυζάντιο ως πνευματική και πολιτική οντότητα. Τα ελληνικά διάδοχα κράτη του Βυζαντίου που είχαν συσταθεί στη Μικρά Ασία και την Ήπειρο επανέκτησαν όμως γρήγορα ένα μεγάλο μέρος των προσωρινά λατινικών εδαφών και με την είσοδο του Μιχαήλ Παλαιολόγου στην Κωνσταντινούπολη το 1261 κατορθώθηκε η πλήρης θεσμική αποκατάσταση τόσο της ελληνικής βυζαντινής αυτοκρατορίας όσο και του ορθόδοξου πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως. Παρόλα αυτά συνέχισαν να υπάρχουν ένας τιλούχος Λατίνος πατριάρχης και Λατίνοι διεκδικητές του αυτοκρατορικού θρόνου. Ο πάπας της Ρώμης χειροτονούσε Λατίνους πατριάρχες Κωνσταντινουπόλεως και οι τίτλοι των Λατίνων ηγεμόνων που αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν το Βυζάντιο, μαζί με τα σχετικά δικαιώματα κληρονομούνταν από τα παιδιά τους και προσέδιδαν όκι αμελητέο

γόητρο στις οικογένειές τους. Αυτά τα λίγα για δύο σημαντικούς παράγοντες της υστεροβυζαντινής ιστορίας.

Οι προσπάθειες του Μιχαήλ Παλαιολόγου να σταθεροποιήσει το κράτος του που μόλις είχε ανασυγκροτηθεί, και να αποτρέψει μέσω της ένωσης των εκκλησιών τον κίνδυνο άλλης μιας σταυροφορίας εναντίον των «οχισματικών» Βυζαντινών, ναυάγησαν οικτρά. Το 1274 στη σύνοδο της Λυών η ένωση των εκκλησιών επικυρώθηκε μεν από τους εκπροσώπους του Βυζαντινού αυτοκράτορα, παρέμεινε όμως μια χάρτινη συμφωνία που δεν μπόρεσε να εφαρμοστεί εξαιτίας της κατηγορηματικής αντίστασης ιδίως του κλήρου, αλλά και ενός μεγάλου μέρους του υπόλοιπου πληθυσμού. Σε γενικές γραμμές, το σχήμα αυτό θα επαναλαμβανόταν στα επόμενα 200 χρόνια: κατά καιρούς ο αυτοκράτορας προσπαθούσε να σώσει την αδιέξοδη πολιτική κατάσταση προχωρώντας στην ένωση ενάντια στην ανυποχώρητη αντίσταση της εκκλησίας.

Ο γιός και διάδοχος του Μιχαήλ Ανδρόνικος Β΄, από την αρχή ακολούθησε μια διαφορετική γραμμή. Για να αποκαταστήσει όχι μόνο *de facto* αλλά και *de iure* τη βυζαντινή κυριαρχία στα παλαιά εδάφη της αυτοκρατορίας και για να εξουδετερώσει οποιοσδήποτε αξιώσεις εκ μέρους των Δυτικών, ο Ανδρόνικος Παλαιολόγος κατέβαλε διπλωματικές προσπάθειες για να συνάψει οικογενειακές σχέσεις με τους τιτλούχους δυτικούς διεκδικητές. Μετά το θάνατο της πρώτης του γυναίκας, το 1284 ο Ανδρόνικος ο ίδιος παντρεύτηκε την κόρη του μαρκησίου του Μονφερράτου, Yolanda. Από το 1204, οι μαρκήσιοι του Μονφερράτου κατείχαν τον τίτλο του βασιλιά της Θεσσαλονίκης. Η Yolanda τώρα έφερε ως προίκα τα μονφερρατικά δικαιώματα σχετικά με τη δεύτερη πόλη της αυτοκρατορίας. Από τη Yolanda, ή Ειρήνη, όπως μετονομάστηκε στην Κωνσταντινούπολη, ο Ανδρόνικος απέκτησε τέσσερα παιδιά, τρεις γιους και μια κόρη. Εμάς μας ενδιαφέρει ιδιαίτερα η τύχη του δεύτερου τους γιου Θεόδωρου.

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Ο «ΔΙΓΕΝΗΣ»

Ο αρχικά αρμονικός γάμος επηρεάστηκε αρνητικά από τις πολιτικές φιλοδοξίες της Yolanda-Ειρήνης. Παρόλο που η Ειρήνη είχε έρθει νεαρή κοπέλα

στην Κωνσταντινούπολη και εκβυζαντινίστηκε πλήρως ως προς το θρήσκευμα και τον τρόπο ζωής της, ήθελε να εισαγάγει δυτικές συνήθειες σχετικά με την κατανομή της εξουσίας και των κτήσεων ανάμεσα στους γιους του αυτοκράτορα. Ένας λόγος για τις προσπάθειές της αυτές μπορεί να ήταν ότι ο Ανδρόνικος προόριζε τη διαδοχή του για τον Μιχαήλ, τον μεγαλύτερο γιο από τον πρώτο του γάμο, και η Ειρήνη δεν ήθελε τα δικά της παιδιά να γίνουν υπήκοοι του ετεροθαλή τους αδελφού. Αφού ο αυτοκράτορας απέρριψε κατηγορηματικά την αξίωσή της να κατανείμει τα εδάφη της αυτοκρατορίας ανάμεσα στα παιδιά του, η Ειρήνη εγκατέλειψε την Κωνσταντινούπολη για να εγκατασταθεί στη Θεσσαλονίκη την οποίαν ίσως να τη θεωρούσε ακόμη δικιά της. Από εκεί προσπαθούσε να εξασφαλίσει το μέλλον των παιδιών της με διαφορετικό τρόπο. Σχεδίαζε γάμους των γιών της με κόρες αριστοκρατικών οίκων που είχαν εγκατασταθεί σε πρώην βυζαντινά εδάφη. Τα περισσότερα σχέδιά της όμως ναυάγησαν και έτσι ήταν ιδιαίτερα ευπρόσδεκτοι οι πρεσβευτές που έφτασαν από το Μονφερράτο το 1305 (το Μονφερράτο είναι μια περιοχή στο δυτικό μέρος των Ιταλικών Άλπεων, βορείως της Γένοας, κοντά στο Τορίνο). Ο αδελφός της Ειρήνης και μαρκήσιος του Μονφερράτου Ιωάννης είχε πεθάνει χωρίς απογόνους και όρισε την αδελφή του ή οποιοδήποτε από τα παιδιά της αυτή θα όριζε, κληρονόμο και διάδοχο στο μαρκησάτο του Μονφερράτου. Η αρχική επιλογή της Ειρήνης ήταν μεν ο μεγαλύτερός της γιος Ιωάννης, αλλά ύστερα από πιέσεις εκ μέρους του Ανδρόνικου, αποφασίστηκε ο δεκατετράχρονος Θεόδωρος να πάει στην πατρίδα της μητέρας του για να διαδεχθεί τον θείο του. Στην Κωνσταντινούπολη ακόμη παντρεύτηκε μια γυναίκα της οικογενείας Spinola, μιας από τις δύο μεγάλες οικογένειες που ανταγωνίζονταν για την εξουσία στη Γένοα, όχι πολύ μακριά από το μαρκησάτο του Μονφερράτου.

Ο Ανδρόνικος Παλαιολόγος ήταν ιδιαίτερα ευσεβής αυτοκράτορας ο οποίος νοιαζόταν για την ορθοδοξία τόσο του κράτους του όσο και της οικογενείας του. Ήξερε ότι από αυτήν την άποψη, η εγκατάσταση του γιου του σε μια καθολική χώρα αποτελούσε μια παράτολμη πράξη. Πριν ξεκινήσει ο Θεόδωρος για το μακρινό του ταξίδι, ο πατέρας του συμβουλευτηκε τον πατριάρχη Αθανάσιο, ο οποίος είχε μεγάλη επίδραση στις αποφάσεις του αυτοκράτορα.

Σε μια επιστολή ο πατριάρχης προειδοποιούσε τον Ανδρόνικο για τους κινδύνους που εγκυμονούσε η μετανάστευση του Θεόδωρου για την ψυχή του:

«Τίς γὰρ ὁ ἐγγύας δοῦναι θαρρῶν περὶ τοῦ ῥηθέντος, εἰ κἄν πῆρσι τὴν πίστιν ἀμώμπτου ἐν τοιαύτῃ νεότητι καὶ ἀλλοδαπεῖ γῆ βαρβάροις κατοικουμένη καὶ ἔθνει κατάκρως ὑπερπφάνῳ καὶ ἀπονενονμένῳ τὰ μέγιστα;» (A.-M. M. Talbot, *The Correspondence of Athanasius I, Patriarch of Constantinople* [Corpus Fontium Historiae Byzantinae 7], Washington, D. C. 1975, ἐπ. 84, στ. 43-46).

Οι κίνδυνοι που κατά τον πατριάρχη εγκυμονούσε η εγκατάσταση του Θεόδωρου στο Μονφερράτο, έγιναν πραγματικότητα: Όταν περίπου δέκα χρόνια αργότερα επέστρεψε στο Βυζάντιο, ο Θεόδωρος είχε σε μεγάλο βαθμό εκλατινισθεί: είχε ασπαστεί τη ρωμαιοκαθολική εκκλησία και διαφοροποιόταν και στο παρουσιαστικό του από τους πρώην πατριώτες του, όπως γράφει με δικητικότητα ο Νικηφόρος Γρηγοράς:

«καὶ γνώμη καὶ πίστει καὶ σχήματι καὶ γενεῖων κουρῶ καὶ πᾶσι ἔθεσιν Λατῖνος ἦν ἀκραιφνής» (Ιστορία Ρωμαϊκή, ἐκδ. Bekker A', σ. 396).

Ο Θεόδωρος ἔμεινε συνολικά δύο χρόνια στο Βυζάντιο πριν γυρίσει στη γυναίκα και τα παιδιά του στην Ιταλία, εφοδιασμένος με χρήματα του πατέρα του για να ξεπληρώσει τα χρέη που είχε συσσωρεύσει για την υπεράσπιση του μαρκσάτου του. Ξανάηρθε πάλι περίπου δέκα χρόνια αργότερα, το καλοκαίρι του 1325 και θα παρέμενε στην Κωνσταντινούπολη άλλα δύο χρόνια. Ο Θεόδωρος μόλις ἔφτασε στο Βυζάντιο, συμβούλεψε τον πατέρα του και τον ανιψιό του Ανδρόνικο οι οποίοι τότε μοιράζονταν την αυτοκρατορική εξουσία, ο τελευταίος να παντρευτεί μια γυναίκα από το γεγονικό του δουκάτο της Σαβοΐας. Η νύφη που πρότεινε ο Θεόδωρος ήταν η Ιωάννα Σαβοΐας, ή Άννα όπως θα λεγόταν στο Βυζάντιο, κόρη του δούκα Αμαδέο Ε΄ και ετεροθαλής αδελφή του τότε δούκα Εδουάρδου. Ο γάμος αυτός θα ενίσχυε τη θέση του Θεόδωρου στη Βόρεια Ιταλία, αλλά σήμαινε και μια διπλωματική επιτυχία για το Βυζάντιο λόγω των άριστων σχέσεων του οίκου της Σαβοΐας τόσο με τον Γάλλο βασιλιά όσο και με τον γερμανό αυτοκράτορα. Οι ευγενείς Σαβοΐαρες που συνόδευαν την Ιωάννα-Άννα

εγκαινίασαν μια αδιάκοπη σειρά επισκεπών που θα έφταναν καθ' όλη τη διάρκεια της αυτοκρατορίας του Ανδρόνικου Γ', κάθε χρόνο από τη Σαβοΐα στο Βυζάντιο. Τις στενές και πολύτιμες σχέσεις με τη Σαβοΐα τις κληρονόμησε ο γιος και διάδοχος του Ανδρόνικου, Ιωάννης Ε' Παλαιολόγος – και θα τις επικαλεστεί 60 χρόνια αργότερα ο Παύλος Τάγαρις.

Όταν η Ιωάννα Σαβοΐας είχε ήδη αφήσει την Ιταλία για να ανέβει ως Άννα στον θρόνο του Βυζαντίου δίπλα στον άνδρα της Ανδρόνικο Γ', ο δούκας της Σαβοΐας ενημέρωσε, κατόπιν εορτής, τον πάπα Ιωάννη ΚΒ' για τον γάμο της αδελφής του με τον διάδοχο της Βυζαντινής αυτοκρατορίας. Σε μια επιστολή ο πάπας νουθέτησε τον Εδουάρδο για το απαράδεκτο κατά τη γνώμη του βήμα και τον προειδοποίησε για τους πραγματικούς κινδύνους που θα αντιμετώπιζε η Ιωάννα - όπως ακριβώς είκοσι χρόνια πριν είχε κάνει ο πατριάρχης Αθανάσιος όταν επρόκειτο ο Θεόδωρος Παλαιολόγος να εγκατασταθεί στην Ιταλία.

Όσο ο Θεόδωρος βρισκόταν ακόμη στο Βυζάντιο οι διαφορές ανάμεσα στον Ανδρόνικο Β' και τον εγγονό του, οδήγησαν τους δύο αυτοκράτορες ξανά σε ανοικτό εμφύλιο πόλεμο το 1327. Ο Θεόδωρος προσπάθησε να πείσει τον πατέρα του να τον ορίσει διάδοχο και όταν απέτυχε, μεταπήδησε στο στρατόπεδο του νεαρού και νέου αυτοκράτορα Ανδρόνικου Γ'. Κατά τη διάρκεια της δεύτερης αυτής επίσκεψής του στο Βυζάντιο, ο Θεόδωρος συνέγραψε μια μικρή πραγματεία για την πολεμική τέχνη, γεμάτη συμβουλές για τον σωστό ηγεμόνα. Στο έργο αυτό αποτυπώνονται οι εμπειρίες μιας πολυκύματης ζωής ανάμεσα σε δύο κόσμους, με την επίδραση της Δύσης να παραγκωνίζει σχεδόν εξ ολοκλήρου το Βυζάντιο. Θα το μεταφράσει αργότερα ο ίδιος στα λατινικά (στον πρόλογο ο Θεόδωρος ανακεφαλαίωσε τους πιο σημαντικούς σταθμούς της ζωής του, αυτή είναι η πιο σημαντική πηγή για τα βιογραφικά του στοιχεία). Μετά την επιστροφή του στο Μονφερράτο το 1328, ο Θεόδωρος είχε να αντιμετωπίσει τους εχθρούς που απειλούσαν το μαρκησιό του. Κατάφερε να διατηρήσει τα εδάφη του και να σταθεροποιήσει την κυριαρχία του, και έτσι κατόρθωσε μάλιστα να εδραιώσει τους Παλαιολόγους στην Ιταλία. Με την κυριαρχία του αρχίζει η παλαιολόγεια σειρά των μαρκησιών του Μον-

φερράτου, οι οποίοι έφεραν τον δικέφαλο αετό των Παλαιολόγων στις σφραγίδες τους και διατήρησαν την εξουσία τους ως το 1533.

Έχουμε ήδη αναφέρει ότι στην αυλή του Ανδρόνικου Γ' οι δυτικοί ήταν ευπρόσδεκτοι. Αυτό δεν ίσχυε μόνο για τους αριστοκράτες συντοπίτες της γυναικάς του, Άννας Σαβοΐας αλλά και για τους άλλους. Ο έμπιστος του φίλος Ιωάννης Καντακουζηνός συμμεριζόταν αυτήν την ανοικτή στάση απέναντι στους Λατίνους. Στον Καντακουζηνό η στάση αυτή συνδυαζόταν με μια έντονη περιέργεια για τα πνευματικά κινήματα της σύγχρονης του Δύσης. Και οι δυο άντρες υποδέχτηκαν θερμά και υποστήριξαν στη συνέχεια, έναν άντρα ερχόμενο από την Ιταλία ο οποίος θα τάραζε τα πνευματικά νερά του Βυζαντίου, με άκρως αρνητικές συνέπειες και στο πολιτικό πεδίο, τον Βαρλαάμ τον Καλαβρό.

Ο ΕΚ ΚΑΛΑΒΡΙΑΣ ΒΑΡΛΑΑΜ Ο ΑΠΟΓΟΗΤΕΥΜΕΝΟΣ

Για τα πρώτα 35 χρόνια της ζωής του Βαρλαάμ, πριν έρθει δηλαδή στο Βυζάντιο γνωρίζουμε ελάχιστα στοιχεία. Σύμφωνα με δικές του πληροφορίες γεννήθηκε στη Σεμιναρία της Καλαβρίας, περίπου το 1290. Η Καλαβρία, στο νότιο άκρο της Ιταλίας είχε κατά πλειοψηφία ελληνόφωνο ορθόδοξο πληθυσμό, και ο Βαρλαάμ μεγάλωσε με ορθόδοξο τρόπο, αν και αργότερα η ορθοδοξία του αμφισβητήθηκε από τους αντιπάλους του. Κατά πάσα πιθανότητα έγινε μοναχός σε ορθόδοξο μοναστήρι της Καλαβρίας και αφοσιώθηκε στη θεολογία και τη φιλοσοφία. Το ενδιαφέρον του για τα κείμενα των αρχαίων, ιδίως του Αριστοτέλη τον οδήγησε στο Βυζάντιο, αρχικά στη Θεσσαλονίκη περίπου το 1326, και λίγα χρόνια αργότερα στην Κωνσταντινούπολη. Εκεί η μεγάλη του μόρφωση η οποία συνδύαζε την ελληνική και ορθόδοξη παιδεία με την ακριβή γνώση της λατινικής γλώσσας και παιδείας, έπεσε στην αντίληψη του νέου αυτοκράτορα και του Μεγάλου του Δομέστικου Καντακουζηνού. Ο αυτοκράτορας ανέθεσε στον Βαρλαάμ την επίσημη θέση του ερμηνευτή του Διονυσίου Αρεοπαγίτη, μια θέση που απαιτούσε εξαιρετικές θεολογικές γνώσεις. Λιγότερο φιλική ήταν η υποδοχή εκ μέρους πιο κλειστών διανοουμένων όπως του Νικηφόρου Γρηγορά, τις προκαταλήψεις και επιφυλάξεις του οποίου εναντίον οποιουδήποτε δυτικού έχουμε ήδη γνωρίσει σε σχέση με τον Θεόδωρο Παλαιολόγο. Στο

πρόσωπο του Βαρλαάμ ο Γρηγοράς έβλεπε και έναν άμεσο ανταγωνιστή για τη θέση του κορυφαίου επιστήμονα, λογίου και θεολόγου την οποίαν διεκδικούσε ο ίδιος. Ο Βαρλαάμ νικήθηκε επανειλημμένως από τον Γρηγορά σε δημόσιες συζητήσεις για φιλοσοφικά θέματα, και αποσύρθηκε προσωρινά στη Θεσσαλονίκη. Το 1334-35 όμως, χάρη στη μεγάλη εκτίμηση που έτρεφε ο αυτοκράτορας για αυτόν, ανατέθηκε στον Βαρλαάμ η επίσημη εκπροσώπηση της Βυζαντινής πλευράς στις διαπραγματεύσεις με τους πρεσβευτές του πάπα για την ένωση των εκκλησιών. Στη συνέχεια ο Βαρλαάμ συνέταξε συνολικά 21 αντιλατινικές πραγματείες. Μεταξύ άλλων τάχθηκε κατηγορηματικά εναντίον του πρωτείου του πάπα. Ασχολήθηκε επίσης με το θέμα της εκπόρευσης του αγίου πνεύματος και κατέληξε στο συμπέρασμα ότι οποιαδήποτε σχετική απόδειξη ήταν αδύνατη. Η θέση αυτή προκάλεσε την αντίδραση του Γρηγορίου Παλαμά, του εξέχοντος Αθωνίτη μοναχού θεολόγου, και εγκαινίασε μια πολύχρονη περίοδο διενέξεων των δύο αντρών για διάφορα θεολογικά θέματα. Στο επίκεντρο των αντιπαραθέσεων βρέθηκαν γρήγορα οι αντιλήψεις των πουχαστών μοναχών σχετικά με την άμεση επικοινωνία που μπορεί να πετύχει ο πιστός με το θείο και με τις σχετικές τους διαλογιστικές πρακτικές. Και τις δύο ο Βαρλαάμ τις κατηγόρησε ως μη ορθόδοξες. Ο Γρηγόριος Παλαμάς ανέλαβε την υπεράσπιση των μοναχών, και ο Βαρλαάμ, τον οποίον υποστήριζαν και αρκετοί βυζαντινοί λόγιοι που θεωρούσαν τις θέσεις του Παλαμά υπερβολικές και όχι πάντα ορθόδοξες, πέρασε στην ιστορία ως υποκινητής της λεγόμενης αυτής Παλαμικής έριδας. Όταν το 1340 ο Βαρλαάμ απάντησε στις πολεμικές του Παλαμά, κατηγόρησε τους Αθωνίτες πουχαστές για μεσσαλιανισμό, ότι δηλαδή με τη συμπεριφορά τους και τις απόψεις τους ταυτίζονταν μ' αυτήν την ομώνυμη αίρεση που είχε καταδικαστεί τον 5ο αιώνα. Μετά την κλιμάκωση αυτή ο αυτοκράτορας Ανδρόνικος Γ', και ο πατριάρχης Ιωάννης ΙΒ' Καλέκας συγκάλεσαν μια σύνοδο για να τερματιστούν οι αλληλοκατηγορίες που είχαν αρχίσει να απειλούν την εκκλησιαστική ειρήνη. Στη σύνοδο της Κωνσταντινούπολης το καλοκαίρι του 1341 δικαιώθηκαν οι πουχαστές μοναχοί και απαγορεύτηκε οποιαδήποτε συνέχιση της διαμάχης σε γραπτή μορφή.

Η απόφαση αυτή η οποία ήταν μεν αρνητική για τον Βαρλαάμ χωρίς όμως να τον καταδικάζει ρητά, τον πρόσβαλε βαθύτατα και τον αποξένωσε από την

ορθόδοξη εκκλησία, οπωσδήποτε από τους επίσημους εκπροσώπους της και σήμανε έτσι μια ριζική αλλαγή στη ζωή του. Λίγες μέρες μετά τη λήξη της συνόδου ο Βαρλαάμ εγκατέλειψε την Κωνσταντινούπολη και έφτασε μέσω της Καλαβρίας και Νεάπολης, στο Ανιγνον όπου είχε κάνει γνωριμίες κατά τη διάρκεια προηγούμενου ταξιδιού. Εκεί ο Francesco Petrarca ο μεγάλος ουμανιστής συγγραφέας, που σπούδαζε ελληνικά κοντά στον Βαρλαάμ, έπεισε τον δάσκαλό του το 1342 να ασπαστεί τον ρωμαιοκαθολικισμό. Με τη μεσολάβηση του Petrarca ο Βαρλαάμ διορίστηκε δάσκαλος ξένων γλωσσών της παπικής curia. Την ίδια χρονιά χειροτονήθηκε επίσκοπος του Ιέρακος στην Καλαβρία. Όπως πριν έγραφε αντιλατινικές πραγματείες, έγραφε τώρα αντιβυζαντινές, υπερασπιζόμενος ιδίως το παπικό πρωτείο και αναιρώντας κατ' αυτόν τον τρόπο τους δικούς του παλαιότερους ισχυρισμούς. Αν συγκρίνει κανείς την επιχειρηματολογία του στις δύο περιπτώσεις, βλέπει ότι κατά τη φιλοβυζαντινή φάση ο Βαρλαάμ στηριζόταν κυρίως στο επιχείρημα της πατερικής παράδοσης, ενώ γράφοντας ως καθολικός τόνιζε την ευταξία της καθολικής εκκλησίας και την ανεξαρτησία της απέναντι σε κρατικές επεμβάσεις. Η αλλαγή αυτή της οπτικής γωνίας από την οποία ο Βαρλαάμ εξέταζε ένα πρόβλημα που δεν επέτρεπε αντικειμενικά ξεκάθαρες λύσεις, μάλλον οφείλεται στις εμπειρίες του στο Βυζάντιο, όπου πρώτα εγκωμιάστηκε και έπειτα απορρίφτηκε χωρίς για εκείνον κατανοητό λόγο, πράγμα το οποίο απέδωσε στην έλλειψη ενός μοναδικού και ανεξάρτητου κέντρου εκκλησιαστικών αποφάσεων. Θα μπορούσε να πει κανείς ότι ο Βαρλαάμ αλλαξοπίστησε από μνησικακία εναντίον της ορθόδοξης εκκλησίας η οποία είχε προσβάλει την υπερηφάνειά του.

Σύμφωνα με αβέβαιες πληροφορίες επισκέφτηκε το 1346-47 ακόμη μια φορά την Κωνσταντινούπολη, για να διαπραγματευτεί την ένωση των εκκλησιών, αυτή τη φορά όμως ως εκπρόσωπος της εκκλησίας της Ρώμης. Μετά την επιστροφή του στη Δύση, έζησε λίγο καιρό στο Ανιγνον. Εκεί ή στην επισκοπή του τον Ιέρακα πέθανε περίπου το 1348. Η σύνοδος της Κωνσταντινούπολης αναθεμάτισε τον Βαρλαάμ μαζί με τον οπαδό του Ακίνδυνο και όλους τους άλλους ομοϊδεάτες τους οριστικά το 1347.

Στη βυζαντινή και μεταγενέστερη φιλελληνική ιστοριογραφία καθιερώθηκε η αντίληψη ότι ο νόθος ορθόδοξος Βαρλαάμ, που κατά βάθος ήταν πάντα

ρωμαιοκαθολικός, με τις δυτικές του απόψεις και λανθασμένες μεθόδους προσέγγισης της θεολογίας και εξαιτίας της χαρακτηριστικής δυτικής αλαζονείας ξεκίνησε μια διαμάχη ξένη προς την ορθόδοξη εκκλησία και ότι παρέσυρε και λίγους Βυζαντινούς που τυφλώθηκαν από την ευφυΐα του (βλ. π.χ. το έγγραφο 249 του καταστικού του πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, στ. 5-7: «...ὕποδὺς ὁ τῶν ζιζανίων σπορεὺς ὁ παμπόνηρος διάβολος τὸν Καλαβρὸν ἐκείνιον τὸν ἐκ λατινικοῦ γένους ὀρμώμενον Βαρλαάμ», ἐκδ. Koder-Hinterberger-Kresten). Η ανάλυση των έργων του Βαρλαάμ δείχνει όμως ότι όσο διέμεινε στο Βυζάντιο, παρέμεινε πιστός στην ορθοδοξία. Ότι αφορά την Παλαμική έριδα, ο Βαρλαάμ πρέπει μάλλον να θεωρηθεί εκφραστής αντιρρήσεων που λάνθαναν σε ένα μέρος της Βυζαντινής κοινωνίας που δε συμφωνούσε με την ησυχαστική θεολογία, παρά υποκινητής της διαμάχης. Ο δυτικός Βαρλαάμ εδώ έπαιξε σαφώς τον ρόλο του αποδιοπομπαίου τράγου, ο οποίος επέτρεπε την αναγωγή της αιτίας της ενδοεκκλησιαστικής σύρραξης σ' έναν εξωτερικό και ανέκαθεν εχθρικό παράγοντα και διευκόλυνε την συγκάλυψη των βαθύτερων αιτιών.

Ενώ οι αυτοκράτορες, όπως έχουμε ήδη πει, αναγκάζονταν για πολιτικούς λόγους να επιδιώξουν την ένωση των εκκλησιών και εν μέρει πραγματοποίησαν προσωπικά την ένωση, όπως ο Ιωάννης Ε', η πλειοψηφία του κλήρου αντιπύθετο κατηγορηματικά. Λίγοι ήταν οι θεολόγοι και λόγιοι που υποστήριζαν μια αλληλοπροσέγγιση των εκκλησιών. Απέναντι στην αδιάλλακτη στάση της ορθόδοξης εκκλησίας, η οποία μετά το 1351 ταύτιζε τους λεγόμενους Λατινόφρονες ὄλο και περισσότερο με τους οπαδούς των Βαρλαάμ και Ακινδύνου, οι άνθρωποι εκείνοι που πρέσβευαν μια πιο ανοικτή και πιο διαλλακτική στάση, απογοητευμένοι από την έλλειψη ανεξιθρησκείας των συμπατριωτών τους, στο τέλος συχνά ασπάζονταν την ρωμαιοκαθολική εκκλησία. Μια αντιπροσωπευτική, και μάλλον η πιο γνωστή περίπτωση, είναι αυτή του Δημήτριου Κυδώνη.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΚΥΔΩΝΗΣ Ο ΦΙΛΟΜΑΘΗΣ

Ο Δημήτριος Κυδώνης γεννήθηκε περί το 1324 στη Θεσσαλονίκη και ήταν ο μεγαλύτερος γιος μιας αριστοκρατικής οικογένειας. Στη γενέτειρά του ο Δημή-

τριος έλαβε μια εξαιρετική εγκύκλια παιδεία η οποία αποτέλεσε τη βάση για τη μετέπειτα σταδιοδρομία του ως λογίου και πολιτικού. Σε ηλικία 17 χρονών έχασε τον πατέρα του και αναγκάστηκε να αναλάβει τη φροντίδα για τη μητέρα και τα αδέρφια του. Κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου ανάμεσα στον Καντακουζηνό και τον ανήλικο Ιωάννη Παλαιολόγο (1341-1347), μόνο μετά βίας κατάφερε να ξεφύγει από το μακελειό που διέπραξαν οι ζηλωτές εις βάρος των αρχόντων της Θεσσαλονίκης (Αυγ.1345) και στράφηκε στον Καντακουζηνό παλιό φίλο του πατέρα του, για βοήθεια.

Μετά τη λήξη των εχθροπραξιών, ο Ιωάννης Καντακουζηνός ο οποίος όπως έχουμε ξαναδεί, είχε την χάρη να διακρίνει εξαιρετικά προσόντα, ανέθεσε στον Δημήτριο Κυδώνη, παρά το νεαρόν της ηλικίας του, το σημαντικό αξίωμα τού επί των δεήσεων. Σ' αυτήν τη θέση ο Κυδώνης υποδεχόταν κάθε λογής ανθρώπους που ήθελαν να ζητήσουν μια χάρη από τον αυτοκράτορα. Ανάμεσά τους βρίσκονταν και πολλοί ξένοι πρεσβευτές, έμποροι αλλά και απλούστατα περιέργοι, οι φιλομαθείς και ουμανιστές ευγενείς τουρίστες τής τότε εποχής. Καθήκον του Κυδώνη ήταν να μάθει τι ζητούσαν αυτοί οι άνθρωποι, και γενικότερα να γνωρίσει όσους απευθύνονταν στον αυτοκράτορα. Στην περίπτωση των ξένων όμως αντιμετώπιζε προβλήματα συνεννόησης. Οι διερμηνείς που είχε στη διάθεσή του, πολλές φορές ήταν άχρηστοι, και ο Κυδώνης αναγκάζονταν να προσφύγει σε νοήματα για να συνεννοηθεί. Έτσι αποφάσισε να μάθει λατινικά, ή όπως έγραψε ο ίδιος:

«ἀχθόμενος τοίνυν τῷ τῶν ἀνδρῶν μὴ τυγχάνειν, ἔν μοι μόνον εὕρισκον παῦσον τὴν ἀγανάκτησιν, εἰ μὴ πρὸς τὰς ἐτέρων ἀποβλέποιμι γλώσσας, ἀλλὰ αὐτὸς ἑμαυτῷ χρώμην μαθῶν λατινίζειν» [G. Mercati, *Notizie di Procoro e Demetrio Cidone, Manuele Caleca e Teodoro Meliteniota ed altri appunti per la storia della teologia e della letteratura bizantina del secolo XIV* (Studi e Testi 56). Βατικανό 1931, σ. 360 σ. 56-58].

Ο Κυδώνης βρήκε έναν δομινικανό μοναχό που κατοικούσε στο Πέρα και ήταν πρόθυμος να γίνει δάσκαλός του. Παρά τον φόρτο εργασίας που έφερε η θέση τού επί των δεήσεων, ο Κυδώνης έμαθε γρήγορα να διαβάζει λατινικά,

αλλά και να καταλαβαίνει τον προφορικό λόγο. Καμάρωνε ιδιαίτερα για την καλή του προφορά, η οποία ήταν, σύμφωνα με τους δυτικούς του συνομιλητές, τόσο πειστική που έμοιαζε να μιλάει τη μητρική του γλώσσα.

Ελλείπει διδακτικών βιβλίων όπως χρησιμοποιούνται σήμερα για τη διδασκαλία ξένων γλωσσών, ο δάσκαλος του Κυδώνη, έδωσε στον νεαρό ένα βιβλίο της καθημερινής του χρήσης το οποίο συνδύαζε κατά τη γνώμη του το τερπνό μετά του ωφελίμου, του χρησίμου δηλαδή ως παράδειγμα λατινικού κειμένου στο οποίο ο μαθητής μπορούσε να μελετήσει την εφαρμογή των γραμματικών κανόνων και ταυτόχρονα αποτελούσε ενδιαφέρον ανάγνωσμα το οποίο θα κινούσε ακόμη περισσότερο τον ζήλο του μαθητή. Επρόκειτο για το περίφημο *Summa contra gentiles* (Καθ' Ελλήνων βιβλίου) του Θωμά Ακινάτη, του σπουδαίου δομινικανού σχολαστικού του 13ου αι. († 1274). Τόσο πολύ εντυπωσίασε η σκέψη του Ακινάτη τον Δημήτριο Κυδώνη που αποφάσισε να μεταφράσει το βιβλίο, για να γίνει το περιεχόμενό του προσπό και στους συμπατριώτες του. Ο ίδιος ο αυτοκράτορας είχε δείξει μεγάλο ενδιαφέρον και ενθάρρυνε τον Κυδώνη στις προσπάθειές του. Ήταν το πρώτο από μια σειρά βιβλίων του Θωμά Ακινάτη αλλά και του αγίου Αυγουστίνου που θα μετέφραζε στη συνέχεια. Κατ' αυτόν τον τρόπο ο Κυδώνης εξοικειώθηκε όλο και περισσότερο με τη σχολαστική θεολογία.

Αναφέρω αυτό το επεισόδιο της εκμάθησης της λατινικής με τόσες λεπτομέρειες, επειδή ο Κυδώνης ο ίδιος εκ των υστέρων τού απέδωσε ιδιαίτερη σημασία και διέκρινε εκεί την αρχή της λατινοφιλίας του η οποία θα κατέληγε στην προσχώρησή του στη ρωμαιοκαθολική εκκλησία. Στο σημαντικό βήμα αυτό προχώρησε τελικά το 1357. Η προσέγγιση της ρωμαιοκαθολικής εκδοχής της Χριστιανικής θρησκείας, συμβάδισε με την προϊούσα αποξένωση του Κυδώνη από την ορθόδοξη εκκλησία, οι αρχηγοί της οποίας μετά τη νίκη του Καντακουζηνού ήταν ανεξαιρετίως πεπεισμένοι οπαδοί του Γρηγορίου Παλαμά και του μυσικιστικού μοναχισμού και ταυτόχρονα σκληροπυρηνικοί αντίπαλοι κάθε μορφής προσέγγισης των δύο εκκλησιών. Έτσι, για να χτυπήσει την κεφαλή των «Λατινόφιλων» τον Δημήτριο Κυδώνη που προστατευόταν όμως από τον αυτοκράτορα, το 1368 ο πατριάρχης Φιλόθεος Κόκκινος καταδίκασε

και αναθεμάτισε τον αδελφό του Δημήτριου και ομοϊδεάτη του Αθωνίτη μοναχό Πρόχωρο, ως οπαδό της βαρλααμικής αίρεσης.

Τη θρησκευτική ή μάλλον πνευματική στροφή του Κυδώνη στην εκκλησία της Ρώμης δεν την ακολούθησε όμως αλλαγή των πολιτικών του πεποιθήσεων. Αφού το 1354 αποσύρθηκε, μαζί με τον Ιωάννη Καντακουζηνό, προσωρινά από το πολιτικό προσκήνιο, ανέλαβε μετά από λίγο καιρό εξίσου σημαντικά καθήκοντα στην υπηρεσία του Ιωάννη Ε΄ Παλαιολόγου. Υπήρξε ο πιστός σύμβουλος του αυτοκράτορα για τα επόμενα 30 χρόνια, με λίγες ενδιάμεσες φάσεις προσωρινής δυσμένειας. Παρά την έντονη εκθροικότητα εκ μέρους της εκκλησίας, αλλά και ενός μέρους της αυλής, εναντίον του, ο Κυδώνης επηρέασε αποφασιστικά τη βυζαντινή εξωτερική πολιτική χάρη στην επιρροή που ασκούσε πάνω στον Ιωάννη Ε΄ και τον γιο και διάδοχό του Μανουήλ. Στο επίκεντρο της πολιτικής αυτής ήταν η ένωση των εκκλησιών την οποία ο πάπας και οι αρχηγοί των δυτικών κρατών θεωρούσαν απαραίτητη προϋπόθεση για οποιαδήποτε σωστική επιχείρηση για το Βυζάντιο που κινδύνευε όλο και περισσότερο από τους Οθωμανούς. Λόγω των πολλαπλών του επαφών με εκπροσώπους της Ρώμης και λόγω της υψηλής του μόρφωσης, αλλά βέβαια και επειδή είχε ασπαστεί τη ρωμαιοκαθολική εκκλησία, ο Κυδώνης έχαιρε μεγάλης εκτίμησης στην αυλή του πάπα. Έτσι ήταν φυσιολογικό να αναλάβει τον κυρίαρχο ρόλο στις διαπραγματεύσεις μεταξύ Βυζαντίου και Ρώμης, και ο Κυδώνης συνόδευσε τον Ιωάννη Ε΄, όταν το 1369 ο τελευταίος ταξίδεψε στην Ιταλία για να υπογράψει στη Ρώμη μια δίγλωσση ομολογία πίστεως, το λατινικό πρωτότυπο της οποίας ο Κυδώνης είχε μεταφράσει στα ελληνικά. Η προσωπική υποταγή αυτή του αυτοκράτορα στον πάπα, δεν κινητοποίησε όμως την έμπρακτη στρατιωτική υποστήριξη στην οποία και ο Κυδώνης είχε εναποθέσει τις πολιτικές του ελπίδες. Απογοητευμένος από την αδιαφορία των Δυτικών, αρνήθηκε να δεχτεί τις τιμές που του πρόσφερε η καθολική εκκλησία και γύρισε στην Κωνσταντινούπολη. Παρά το εκεί εκθροικό κλίμα συνέχισε να συμπαραστέκεται στον αυτοκράτορα και τον γιο του Μανουήλ, δάσκαλος και σύμβουλος του οποίου υπήρξε από τα παιδικά του χρόνια, σε μια εποχή εσωτερικών και εξωτερικών πολιτικών ταραχών στο τέλος της οποίας το Βυζάντιο είχε φτάσει στα πρόθυρα της

οριστικής καταστροφής. Όταν επί του πατριάρχη Αντωνίου Δ΄ (1391-1397) η καταδίωξη των λατινοφίλων κορυφώθηκε ξανά, ο Κυδώνης αποφάσισε τελικά να εγκαταλείψει την Κωνσταντινούπολη και να εγκατασταθεί κοντά σε φίλους στην Ιταλία. Λίγα χρόνια αργότερα αποφάσισε ωστόσο να γυρίσει στην Κωνσταντινούπολη η οποία παρέμεινε το πολιτισμικό κέντρο της ζωής του. Τον χειμώνα του 1397-1398, στον δρόμο της επιστροφής από τη Βενετία στο Βυζάντιο, ο Δημήτριος Κυδώνης πέθανε –ως τιμημένος πολίτης της Βενετίας, από το 1391– στην Κρήτη. Μεταγενέστερες και ύποπτες πληροφορίες, (συγκεκριμένα του πατριάρχη Γενναδίου Σχολάριου) αναφέρουν ότι πριν τον θάνατό του μετένοισε και γύρισε στους κόλπους της ορθόδοξης εκκλησίας – μάλλον ένας μύθος ο οποίος φανερώνει τη συμβολική σημασία που είχε η στάση του Κυδώνη για τους σύγχρονους και λίγο μεταγενέστερους του Βυζαντινούς.

Ένα τέτοιο βήμα θα επιθυμούσε βέβαια ο πατριάρχης της Κωνσταντινούπολης, και δεν ήταν καθόλου ασυνήθιστο. Το 1394 ο Παύλος Τάγαρις μετένοισε ενώπιον της Συνόδου της Κωνσταντινούπολης για την προσχώρησή του στην καθολική εκκλησία και κατέθεσε ορθόδοξη ομολογία πίστεως, η οποία καταχωρήθηκε στο πατριαρχικό αρχείο. Η επίσημη απολογία του Τάγαρι στην οποία εξέθεσε την αμαρτωλή και περιπετειώδη του ζωή, καταγράφηκε επίσης και αποτελεί μια εντυπωσιακή μαρτυρία για τη βιογραφία αυτού του σύγχρονου και συνομήλικου του Κυδώνη.

ΠΑΥΛΟΣ ΤΑΓΑΡΙΣ Ο ΑΔΙΣΤΑΚΤΟΣ

Ο Παύλος Τάγαρις γεννήθηκε περί το 1325 στην Κωνσταντινούπολη, ήταν γιος ενός στρατιωτικού που είχε σταδιοδρομήσει επί Ανδρονίκου Β΄ και είχε παντρευτεί μια ανιψιά του αυτοκράτορα.

Ο Παύλος ο ίδιος παντρεύτηκε στην τρυφερή, αλλά τότε κανονική ηλικία των 15 χρόνων. Ο γάμος δεν ευοδώθηκε και σύντομα ο νεαρός εγκατέλειψε τη γυναίκα του για να επισκεφθεί τους Αγίους Τόπους. Μερικά χρόνια αργότερα γύρισε ως μοναχός στην πατρίδα του, όπου χρησιμοποίησε μια δήμεν θαυματουργή εικόνα για να κερδίσει χρήματα. Αυτή ήταν η πρώτη του απάτη.

Όπως θα ομολογήσει στο τέλος της ζωής του:

«Ὁ γὰρ ἔρως τῶν χρημάτων ὁ κατασχών μου τὴν ψυχὴν καὶ ἡ τοῦ πλοῦτου ἐπιθυμία πᾶν κακὸν ἐνεργεῖν ἀνέπεισεν» (Hunger, *General-beichte* σσ. 91-93).

Γύρω στο 1362 κατηγορήθηκε ενώπιον του πατριάρχη Καλλίστου από την ίδια την οικογένειά του για κατάχρηση της εικόνας. Όταν για αυτό τον λόγο του αφαιρέθηκε η εικόνα και έμεινε χωρίς πόρους, αποφάσισε να ταξιδέψει ξανά στην Παλαιστίνη. Στα Ιεροσόλυμα κέρδισε την ευμένεια του πατριάρχη Λαζάρου, ο οποίος τον χειροτόνησε διάκονο. Φεύγοντας από το δυσμενές για αυτόν κλίμα που δημιουργήθηκε μετά τον θάνατο του πατριάρχη (γύρω στο 1368), εγκαταστάθηκε στην Αντιόχεια. Απέκτησε την εμπιστοσύνη του εκεί πατριάρχη Μιχαήλ, χειροτονήθηκε ιερέας και ανέλαβε τα καθήκοντα του εξάρχου, εποπτικού οργάνου του πατριάρχη, για όλη την επαρχία. Με τόση δύναμη στα χέρια του, η ακόρεστη πλεονεξία του τον ώθησε εκ νέου σε παράνομες πράξεις: Ο Παύλος έκανε κατάχρηση της εξουσίας και διέπραξε κάθε είδους κανονικές παραβάσεις, όπως κατ' επανάληψιν χειροτονίες επί χρηματισμών, με αποκορύφωμα την αυτοανακήρυξή του σε πατριάρχη Ιεροσολύμων. Για να κερδίσει ακόμη περισσότερα χρήματα μετέβη στη Γεωργία για να διαμεσολαβήσει εκεί στη διαμάχη για τη διαδοχή του θρόνου και αναγόρευσε βασιλιά αυτόν που του έδωσε το μεγαλύτερο ποσό. Ενώ βρισκόταν στο zenith της δύναμής του και επρόκειτο να χειροτονηθεί πραγματικά επίσκοπος Ταυρεζίου, το οικοδόμημα από ψέματα και απάτες κατέρρευσε. Έμαθε ότι καταζητείτο από τον πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως για τις κανονικές παραβάσεις που είχε διαπράξει στο έδαφος του πατριαρχείου. Στην κρίσιμη φάση αυτή ο Παύλος αποφάσισε να απευθυνθεί στον πάπα της Ρώμης – η οικογένειά του ήταν γνωστή για τις φιλενωτικές της κλίσεις. Πέρασε τη Μαύρη Θάλασσα, διέσχισε τα εδάφη της Χρυσής Ορδής και έφτασε τελικά μέσω Ουγγαρίας στη Ρώμη. Εκεί ασπάστηκε τη ρωμαιοκαθολική εκκλησία. Ο Τάγαρις πρέπει να ήταν πολύ πειστικός στο ρόλο του πατριάρχη Ιεροσολύμων ή ο ρωμαιοκαθολικός κληρικός εύπιστος. Σύμφωνα με τον ίδιο τον Τάγαρι, αλλά και με μαρτυρίες θυμάτων του, σημαντικό ρόλο για την επιτυχία των ψεμάτων του έπαιξαν τα πολυτελή

του ρούχα. Ο πάπας Ουρμπάνος ΣΤ΄ πάντως εντυπωσιάστηκε από τον Τάγαρι και τον χειροτόνησε Λατίνο πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως και εκπρόσωπο του πάπα σ' ολόκληρη την Ανατολή. Μέσω Ανκόνας ταξίδεψε στην Εύβοια-Negroponte, τότε βενετική αποικία και έδρα του Λατίνου πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως. Στα χρόνια 1380-1384 συνέχισε εκεί τις παράνομες πράξεις του, εκθιάζοντας τον ελληνικό κλήρο και καταπατώντας τα δικάιά του. Όταν ο πάπας ενημερώθηκε για τον αληθινό χαρακτήρα του Τάγαρι, ο Παύλος κατέφυγε στην Κύπρο. Τον Μάιο του 1385 έστειψε ο ίδιος, πάντα ως Λατίνος πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως τον Ιάκωβο Α΄ Lusignan βασιλιά της Κύπρου και αμείφθηκε για τις υπηρεσίες του με 30.000 δουκάτα. Περίπου το 1388 ο Παύλος επέστρεψε στη Ρώμη, όπου παραπέμφθηκε στα δικαστήρια για τα εγκλήματά του που είχαν εντωμεταξύ γίνει γνωστά, καταδικάστηκε σε φυλάκιση και καθαιρέθηκε.

Ο Τάγαρις όμως ήταν πάλι τυχερός. Ο Ουρμπάνος ΣΤ΄ πέθανε λίγο αργότερα τον Οκτώβριο του 1389 και ο Τάγαρις επωφεληθήκε της γενικής αμνηστείας που κήρυξε, όπως ήταν συνήθεια, ο καινούργιος πάπας Μπονιφάτιος Θ΄. Όταν απολύθηκε από τη φυλακή, έπρεπε μιν να υποσχεθεί ότι στο μέλλον δε θα επαναλάμβανε τις παλιές του πρακτικές, αλλά η συνείδηση του Παύλου Τάγαρι δεν ήταν ιδιαίτερα ευαίσθητη. Όπως είχε εκμεταλλευτεί το σχίσμα ανάμεσα στην ορθόδοξη και την καθολική εκκλησία, θα χρησιμοποιούσε για τους σκοπούς του τώρα το ενδοκαθολικό σχίσμα και θα απευθυνόταν στον αντιπάπα στο Avignon. Ήρθε λοιπόν σε επαφή με τον δούκα της Σαβοΐας Αμαντέο Ζ΄, υποστηρικτή του αντιπάπα, και κατάφερε να τον πείσει ότι ήταν συγγενής του –ο οίκος της Σαβοΐας, όπως έχουμε αναφέρει παραπάνω, είχε επιγαμίες με τους Παλαιολόγους και η μητέρα του Τάγαρι ήταν μια Παλαιολογίνα– και έτσι απέσπασε την υποστήριξη του Αμαντέο για τα περαιτέρω σχέδιά του. Εξοπλίζοντάς τον με συστατικές επιστολές, πολύτιμα δώρα και μια φρουρά, ο δούκας παρέπεμψε τον «συγγενή» του στον αντιπάπα του Avignon. Ο αντιπάπας Κλήμης Ζ΄ δέχτηκε τον Παύλο Τάγαρι ως μάρτυρα και θύμα του πάπα της Ρώμης και τον φιλοξένησε στο Avignon. Ο Κλήμης ήταν της άποψης ότι θα άξιζε σε μια τέτοια προσωπικότητα, πρώην πατριάρχη Ιεροσολύμων και νυν πατριάρχη

Κωνσταντινουπόλεως, να γνωρίσει τον βασιλιά της Γαλλίας και έστειλε τον Τάγαρι εφοδιασμένο με συστατικές επιστολές στον Κάρολο ΣΤ΄. Ο Παύλος έμεινε αρκετό καιρό στο Παρίσι. Οι Γάλλοι που δεν είχαν ξαναδεί έναν πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως τον περιποιούνταν και ο Τάγαρις αισθανόταν άνετα, μακριά από τη Ρώμη και την Κωνσταντινούπολη. Όταν επισκέφτηκε το αββαείο του Αγίου Διονυσίου, στο σημερινό προάστιο του Παρισιού St. Denis, υποσχέθηκε ότι θα συμπλήρωνε τα εκεί λείψανα του Αρεοπαγίτη με άλλα τα οποία δίθεν είχαν μείνει στην Ελλάδα. Πρότεινε στους Αγιοδιονυσίτες να επιλέξουν δύο μοναχούς που θα τον συνόδευαν στην Ελλάδα – σ' έναν από αυτούς υποσχέθηκε μάλιστα ότι θα τον χειροτονούσε αρχιεπίσκοπο. Πριν την αναχώρησή του, ο Παύλος δωροδόκησε τους ναύτες, οι οποίοι προφασίστηκαν διάφορες δυσκολίες που θα καθυστερούσαν τον απόπλου. Κρυφά ο Παύλος μετέφερε τις αποσκευές του και τα πολλά δώρα του Γάλλου βασιλιά στο καράβι και άφησε τη Γαλλία χωρίς τους αγαθούς μοναχούς του Αγίου Διονυσίου.

Κάποια στιγμή ο Παύλος βρέθηκε στην Κωνσταντινούπολη. Για ποιο λόγο δεν ξέρουμε. Ήταν πραγματική μετάνοια που τον ώθησε σ' αυτό το βήμα; Φαίνεται απίθανο, αν κοιτάξει κανείς το βιογραφικό του. Πάντως δικάστηκε το 1394 ενώπιον της συνόδου, από την οποία είχε ζητήσει τη συγχώρηση των αμαρτημάτων του. Ούτε ξέρουμε την έκβαση της δίκης αυτής, αλλά κατά πάσα πιθανότητα το απολωλός πρόβατο έγινε ξανά δεκτό στην εκκλησία. Πολύ πιθανό ο Τάγαρις να πέθανε λίγο αργότερα.

Ας ανακεφαλαιώσουμε. Αν συγκρίνουμε τις τέσσερις βιογραφίες που εξέθεσα μόλις, διακρίνουμε μεν παράλληλα σημεία αλλά ιδίως διαφορές. Ο λόγος που τις συγκέντρωσα για τον παρόντα κύκλο ανακοινώσεων ήταν ότι και οι τέσσερις άντρες ξεκίνησαν τη ζωή τους ως ορθόδοξοι Έλληνες και άλλαξαν κάποια στιγμή το θρήσκευμά τους, ένας ή δύο από αυτούς μάλιστα δύο φορές. Αυτό είναι το βασικό κοινό στοιχείο. Είναι όμως αδύνατο να εξαγάγει κανείς ένα ομοιογενές σχήμα το οποίο θα επαναλαμβανόταν, ή γενικά συμπεράσματα όσον αφορά τα κίνητρά τους για την αλλαξοπιστία. Στον Θεόδωρο Παλαιόλογο διακρίνουμε κυρίως πολιτικές σκοπιμότητες. Για να αναλάβει την εξουσία του μαρκησάτου του Μονφερράτου ήταν απαραίτητο να ασπαστεί τη θρησκεία

της χώρας του, όπως παρατηρείται η αντίστοιχη προσχώρηση στην ορθόδοξη εκκλησία και στις τόσες περιπτώσεις των γυναικών που παντρεύτηκαν Βυζαντινούς, αναφέραμε την Yolanda Μονφερράτου και την Ιωάννα Σαβοΐας. Μετά από τον γάμο συνήθως ο ξένος σύζυγος ασπαζόταν το θρήσκευμα της καινούργιας πατρίδας. Άλλωστε, ο Θεόδωρος ήταν γιος ορθόδοξου πατέρα και (πρώην) καθολικής μητέρας. Ο Βαρλαάμ έστρεψε την πλάτη στην ορθοδοξία, όταν οι εκπρόσωποί της τον απογοήτευσαν και τον πρόσβαλαν προσωπικά. Στον Κυδώνη παρατηρούμε έναν ειλικρινή ενθουσιασμό για τη σχολαστική φιλοσοφία, ο οποίος σε συνδυασμό με μια κάποια αποστροφή για τον ορθόδοξο κλήρο, τον ώθησε στη Ρώμη. Ο δε Τάγαρις είναι ο αδιάτακτος απατεώνας που δεν σέβεται τίποτα και που προσαρμόζει τις πεποιθήσεις του στις ανάγκες του περιβάλλοντος. Από όλες τις περιπτώσεις πάντως αποκομίζει κανείς την εντύπωση ότι εκείνο που για το συνολικό σώμα της εκκλησίας φαινόταν ένα ακατόρθωτο άλμα, για το μεμονωμένο άτομο πολλές φορές ήταν μονάχα ένα μικρό, αν και όχι ασήμαντο βήμα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Το κείμενο της διάλεξης δημοσιεύεται όπως παρουσιάστηκε προφορικά, με ελάχιστες φραστικές αλλαγές. Μόνο για τα αποσπάσματα από βυζαντινά κείμενα που παραθέτονται, αναφέρονται τα σχετικά χωρία στις σύγχρονες εκδόσεις, αμέσως μετά το παράθεμα (όχι λεπτομερειακά εφόσον το έργο συμπεριλαμβάνεται στον παρακάτω κατάλογο). Για έναν πρώτο προσανατολισμό του αναγνώστη συγκεντρώνω παρακάτω τη βασική βιβλιογραφία σχετικά με το θέμα της ανακοίνωσης.

Για την ιστορία του 14ου αιώνα γενικότερα βλ. D. M. Nicol, *The Last Centuries of Byzantium, 1261-1453*, 2η έκδοση, Cambridge 1993 και ειδικότερα για την Ένωση των Εκκλησιών M.-H. Blanchet, "La question de l'Union des Églises (13e-15e siècle): historiographie et perspective", *Revue des Études Byzantines* 61 (2003) 5-48. Οι πιο σημαντικές βυζαντινές πηγές για το πρώτο μισό του 14ου αι. είναι η «Ίστορία ρωμαϊκή» του Νικηφόρου Γρηγορά και οι «Ίστορίες» του Ιωάννη Καντακουζηνού: L. Schopen-I. Bekker, *Nicephori Gregorae Byzantina Historia*. 3 τόμοι, Βόννη 1829-1855, και L. Schopen, *Ioannis Cantacuzeni eximperatoris Historiarum libri IV*, 3 τόμοι, Βόννη 1828-1832. Ιδιαίτερα χρήσιμες πληροφορίες περιέχει ο πλούσιος και λεπτομερέστατος σχολιασμός στη γερμανική μετάφραση του έργου του Γρηγορά: J. L. van Dielen,

Nikephoros Gregoras, *Rhomäische Geschichte. Historia Rhomaike*, τόμοι 1-5 (Bibliothek der Griechischen Literatur 4, 8, 9, 24, 39 και 59), Στουτγάρδη 1973-2003. Για το δεύτερο μισό του 14ου αιώνα, πολύτιμες πληροφορίες παρέχει η συλλογή επιστολών του Δημήτριου Κυδώνη στην έκδοση του R. J. Loenertz, *Démétrius Cydonès, Correspondance*, 2 τόμοι, Βατικανό 1956-1960 (βλ. και τη γερμανική μετάφραση του F. Tinnfeld, *Demetrios Kydones. Briefe*, 4 τόμοι, Στουτγάρδη 1981-2003 [Bibliothek der Griechischen Literatur 12, 16, 33, 50 και 60] με εκτενέστατο ιστορικό σχολιασμό). Ποικίλες πληροφορίες για τα δρώμενα στο εσωτερικό της ορθόδοξης εκκλησίας του 14ου αιώνα μπορεί να αντλήσει κανείς από το «Ἱερὸν κωδίκιον», το Κατάστιχο του πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως στο οποίο φυλάγονται αντίγραφα των εγγραφών που εξέδιδε ο πατριάρχης και η Σύνοδος: Η. Hunger - Ο. Kresten, *Das Register des Patriarchats von Konstantinopel*, τόμ. Α΄ (τα έγγραφα της περιόδου 1315-1331), Η. Hunger - Ο. Kresten - Ε. Kislinger - C. Cupane, τόμ. Β΄ (τα έγγραφα της περιόδου 1337-1350), J. Koder - M. Hinterberger - Ο. Kresten, τόμ. Γ΄ (τα έγγραφα της περιόδου 1350-1363), Βιέννη 1981, 1995 και 2001 (Corpus Fontium Historiae Byzantinae 19/1-3). Για τα υπόλοιπα έγγραφα πρέπει να συμβουλευτεί κανείς ακόμη την παλιά έκδοση των F. Miklosich - J. Müller, *Acta et diplomata graeca medii aevi sacra et profana*, τόμ. Α΄-Β΄, Βιέννη 1860-1862. Για την πνευματική ιστορία της εποχής κατατοπιστικές πληροφορίες μπορεί να βρει κανείς και στις πρόσφατες μελέτες: R. E. Sinkewicz, Gregory Palamas, στο: C. G. Conticello - V. Conticello (επιμ.), *La théologie byzantine et sa tradition II (XIIIe-XIXe s.)* Turnhout 2002, σελ. 131-188. J. Nadal Canellas, Gregorio Akíndinos, στον ίδιο τόμο σελ. 189-314. K. Ierodiakonou, "The Anti-Logical Movement in the Fourteenth Century", στο: K. Ierodiakonou (επιμ.), *Byzantine Philosophy and its Ancient Sources*, Oxford 2002, σελ. 219-236.

Για τις τέσσερις προσωπικότητες που βρίσκονται στο επίκεντρο της διάλεξης, και ιδιαίτερα για το θέμα της αλλαξοπιστίας τους βλ.:

Για τον Θεόδωρο Παλαιολόγο: Δ. Α. Ζακυθνός, «Ὁ Μαρκίων τοῦ Μομφερράτου Θεόδωρος Α΄ Παλαιολόγος καὶ ὁ βασιλεὺς τῆς Γαλλίας Φίλιππος ὁ ΣΤ΄», *Επιτηρὶς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν* 11 (1935) 16-27. Angeliki E. Laiou, "A Byzantine Prince Latinized: Theodore Palaeologus, Marquis of Montferrat", *Byzantion* 38 (1968) 386-410. C. Knowles, *Les Enseignements de Théodore Paléologue*, (Modern Humanities Research Association, Texts and Dissertations 19), London 1983. (Για τη μητέρα του Θεόδωρου, Ειρήνη/Υολάντα Μομφερράτου βλ. D. M. Nicol, *The Byzantine Lady. Ten Portraits, 1250-1500*, Cambridge 1994, σελ. 48-58). A. Kiesewetter, "Markgraf Theodoros Palaiologos von Montferrat (1306-1338), seine Enseignements und Byzanz", *Medioevo greco* 3 (2003) 121-180.

Για τον Βαρλαάμ τον Καλαβρό: Tia M. Kolbaba, "Conversion from Greek Orthodoxy to Roman Catholicism in the Fourteenth Century", *Byzantine and Modern Greek*

Studies 19 (1995) 120-134, και της ίδιας, “Barlaam the Calabrian. Three treatises on Papal Primacy, Introduction, Edition and Translation”, *Revue des Études Byzantines* 53 (1995) 41-115. Α. Fyrigos (επιμ.), Barlaam Calabro, L'uomo, l'opera, il pensiero. Atti del congresso internazionale (Reggio Calabria, Seminara, Gerace, 10-12 dic. 1999), Πώμη 2001.

Για τον Δημήτριο Κυδώνη: F. Kianka, “The Apology of Demetrius Cydones: A Fourteenth-Century Autobiographical Source”, *Byzantine Studies/Études Byzantines* 7 (1980) 57-71, και του ιδίου, Demetrius Cydones and Thomas Aquinas. *Byzantion* 52 (1982) 264-286. Μια λεπτομερή έκθεση της βιογραφίας του Κυδώνη βρίσκει κανείς στην εισαγωγή στη γερμανική μετάφραση των επιστολών του (Tinnefeld, Demetrios Kydones ...τομ. Α΄ [βλ. παραπάνω] σελ. 4-52).

Για τον Παύλο Τάγαρι: R. J. Loenertz, “Cardinale Morosini et Paul Paléologue Tagaris, Patriarches, et Antoine Ballester, vicaire du pape, dans le patriarcat de Constantinople (1332-34 et 1380-87)”, *Revue des Études Byzantines* 24 (1966) 224-256. D. M. Nicol, “The Confessions of a bogus Patriarch: Paul Tagaris Palaiologos, Orthodox Patriarch of Jerusalem and Catholic Patriarch of Constantinople in the fourteenth century”, *Journal of Ecclesiastical History* 21 (1970) 289-299. H. Hunger, “Die Generalbeichte eines byzantinischen Mönches im 14. Jahrhundert”, στο: H. Hunger - O. Kresten (επιμ.), *Studien zum Patriarchatsregister von Konstantinopel II* (Sitzungsberichte der Österr. Akad. Wiss., phil.-hist. Kl. 647). Βιέννη 1997, σελ. 193-218.